

Küresel Petrol Piyasasında Arz-Talep Rekabeti

Türkan BUDAK

Dünya piyasalarındaki ham petrol fiyatlarında 2014 yılının ikinci yarısı itibariyle dikkate değer bir düşüş yaşanmıştır. 2014 yılı boyunca yaklaşık olarak 110 dolar olan ham petrolün fiyatı, 2014 yılı sonunda %50 oranında değer kaybetmiştir. 2015 yılında ise geçmiş yıllara oranla oldukça düşük bir fiyatla başlayan ham petrol, yılın ilk altı ayını 60 dolar civarında kapatmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki düşüş devam etmiş ve 2015 yılının ikinci yarısında 45 doları görmüştür. 2015 yılı içerisinde 30 doları gören petrol fiyatları; petrol ihraç eden ülkeler arasında yapılan anlaşmaların iyileştirici bir takım etkilerinin ardından, 2016'nın ikinci yarısıyla birlikte 45-50 dolar civarında seyretmektedir. Aynı zamanda ekonomistler tarafından yapılan değerlendirmelere bakıldığında orta vadede ham petrol fiyatının kayda değer bir yükselme göstermeyeceği yönündedir.

Son yıllarda ham petrol fiyatlarında yaşanan bu düşüş hem petrol ihraç eden hem de ithal eden ülkelerin ekonomilerini yakından ilgilendirdiği için küresel ekonominin dönüşümüne neden olmaktadır. Enerji ve ekonomi uzmanları tarafından yapılan değerlendirmeler en azından kısa vade içinde petrol fiyatlarında keskin bir yükselişin yaşanmayacağı ifade edilmektedir. Bu analiz, petrol fiyatlarında yaşanmakta olan bek-

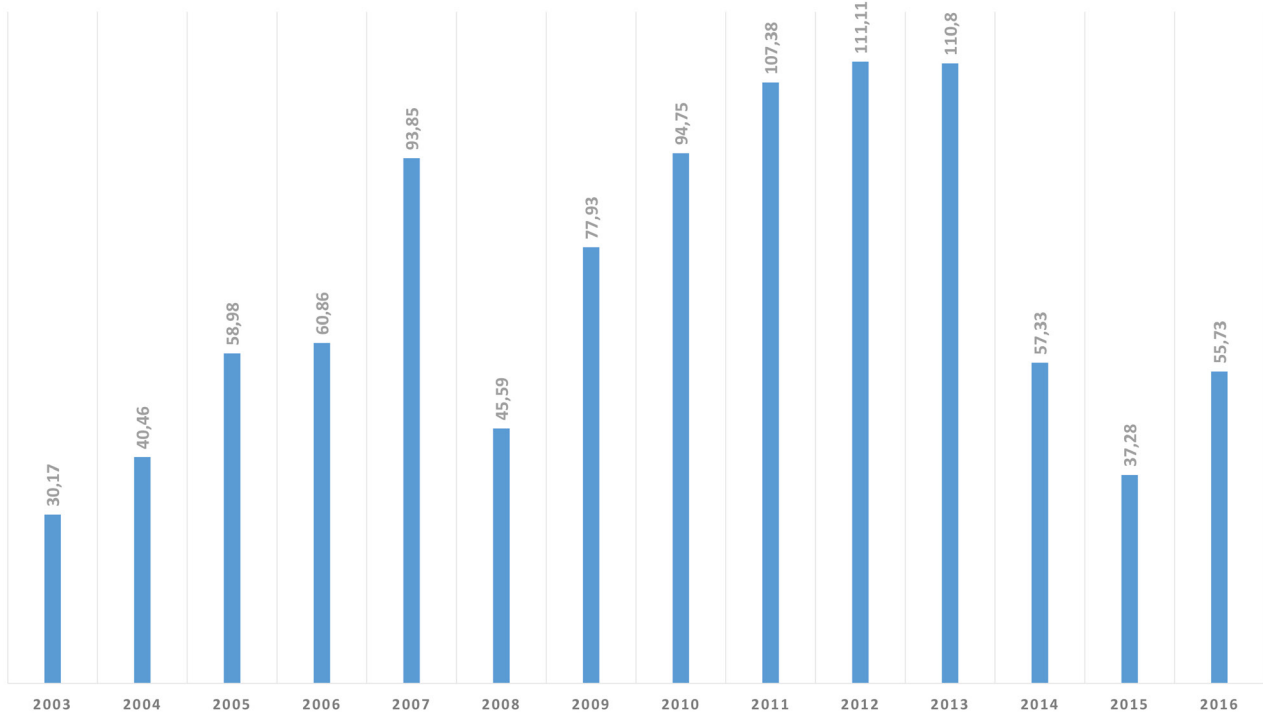

lenmedik düşüşün sebeplerini ve etkilerini ortaya koymaya çalışacak ve muhtemel değişimler hakkında fikir sunacaktır.

Petrol Fiyatlarındaki Beklenmedik Düşüşün Nedenleri

2014 Haziran ayından bu zamana kadar petrol fiyatları hızla düşmektedir. Haziran ortalarında varili 115 dolardan değer gören petrol, aynı yılın sonunda 56 doları görmüştür. Petrol fiyatlarında yaşanan bu keskin düşüşün birçok nedeni bulunmaktadır. Fakat bu nedenleri incelemeyen evvel petrol fiyatlarının 2000-2016 yılları arasındaki fiyatlarını seyrine göz atılabilir.

Amerika Birleşik Devletleri(ABD) yeni geliştirdiği teknolojik sistemlerle beraber kaya petrolünün çıkarılmasındaki maliyetleri düşürmeyi başarmıştır. ABD kaya petrolünü yüzeye çıkarmak için önceden hidrolik çatlatma ya da yatay sondaj olarak adlandırılan yöntemler kullandığı için petrolün çıkarılması oldukça maliyetliydi.

Grafik-1: Brent Türü Petrol Fiyatları (USD/Varil)

Kaynak: International Energy Agency (IEA)

Not: Grafik hazırlanırken her yılın Aralık ayı fiyatları baz alınmıştır.

Ancak teknolojik hamleler ile bu sorunu aşan ABD, küresel petrol piyasasındaki arz-talep dengesinin değişmesine etki etmiştir. 2012 yıl-sonu itibariyle ABD'nin petrol üretimi bu alanda lider olan Suudi Arabistan'ı geride bırakmayı başarmıştır. ABD, kaya petrolünde yaptığı atılımlar ile takip eden yıllarda küresel enerji piyasasındaki petrol üretim payını sürekli artırmıştır. 2008 krizi sonrasında 2014 başına kadar petrol üretimi yaklaşık %48 oranında artıran ülke, yeni keşfedilen rezervlerinde etkisi ile petrol ithalatını azaltmıştır.¹ ABD, 2014 yılına gelindiğinde önceki yıllarda %60 dolaylarında seyreden petrol ithalat oranını %29 oranına düşürmeyi başarmıştır. ABD'nin hem petrol üretimini artırması hem de ithalat bağımlılığını azaltması küresel

petrol piyasasındaki mevcut arz-talep dengesini etkilemiş ve 2014'te yaşanan fiyat düşüşünü tetikleyen parametrelerden olmuştur.

Yaşanan bir takım siyasi krizlerden dolayı 2014 yılı içerisinde bazı petrol ihraç eden ülkeler arasında arz düşüşünün yaşanması beklenmekteydi. Örneğin önemli petrol üreticilerinden olan Irak ve Libya'nın mevcut iç siyasi sorunları dolayısıyla petrol üretimlerinin kesintiye uğrayabileceği düşünülmekteydi. Ancak bahsedilen ülkelerin petrol arzında bir azalma yaşanmamış aksine bu ülkeler 2014 yılında petrol arz artışına katkı sağlamışlardır. Beklenen arz azalmasını yaşanmayışı petrol fiyatının düşüşünü tetikleyen nedenlerden olmuştur. Tüm bu gelişmeler yaşanırken dünya petrol rezervlerinin yaklaşık olarak %9'unu elinde bulunduran İran'a uygulanmakta olan yaptırımlarının kaldırılması ihtimali

¹ "Energy Policies of IEA Countries United States", <https://www.iea.org/countries/membercountries/united-states/>, (Erişim Tarihi; 17.11.2016)

petrol fiyatlarında yaşanan düşüşü tetiklemiş ve aynı zamanda krizin uzun vadeli olabileceğinin de sinyallerini vermiştir. Ayrıca son yıllarda yaşanan enerji verimliliğindeki artış, büyük petrol rezervlerinin keşfi ve Brezilya’da olduğu gibi “offshore” üretim sahalarında yaşanan olumlu gelişmeler Haziran 2014 itibari ile petrol fiyatlarının düşüşünü ortaya çıkarmıştır.

Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Küresel Ekonomiye Etkileri ve OPEC

Düşük petrol fiyatlarının dünya ekonomisinde yarattığı dönüşümü önemli ölçüde etkileyen ama aynı zamanda da en çok etkilenen birliklerden biri Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği yani OPEC’dir. Dünya petrol arzının yaklaşık %40’nı elinde bulunduran OPEC, küresel petrol rezervlerinin ise %81’ini temsil etmektedir.² Bu nedenle 2014 yılında yaşanan krizin ardından Kasım 2014’te OPEC bir toplantı düzenlemiş ancak toplantıdan tavan üretim seviyesini düşürmeme kararı çıkmıştır. Bu kararın ardından petrol fiyatlarında yaşanan düşüş devam etmiştir. Nitekim Aralık 2015’te yapılan toplantıda alınan üretim seviyesi kararı bilhassa Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Kuveyt’in ısrarı ile sürdürülmüştür. OPEC üyelerinin günlük 31,5 milyon varil petrol üretmeye devam edecekleri açıklaması fiyatlardaki düşüşü hızlandırmıştır.³

² Ersin Dedekoca, “Petrol Bolluğunun Ekonomi-Politikleri; Tehdit mi Fırsat mı?”, http://www.bilgesam.org/incele/2327/-petrol-bollugunun-ekonomi-politigi-tehdit-mi-firsat-mi-#.WDsgY_mLTIU, (Erişim Tarihi; 27.10.2016)

³“Petrol ‘OPEC’ Sonrası Değer Kaybetti”, Bloomberg, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1839919-petrol-opez-sonrasi-deger-kaybetti>, (Erişim Tarihi; 21.11.2016)

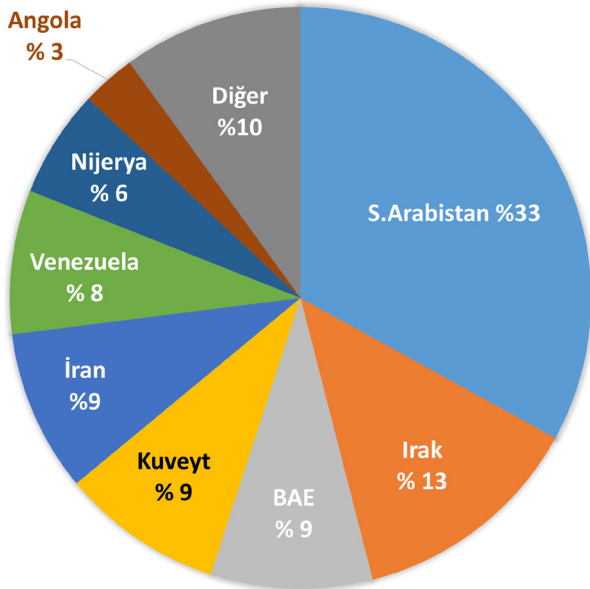
Petrol fiyatlarında yaşanan bu düşüş, net petrol ithalatçısı ülkelerin ekonomisini olumlu yönde etkilerken petrol ihraç eden ülkeleri farklı boyutlarda etki etmiştir. Şöyle ki petrol gelirlerine duyarlılık derecesi yüksek olan ülkeler bu süreçten daha olumsuz etkilenmiştir. Bu tablo değerlendirildiğinde; bütçe gelirlerinin kayda değer bir kısmını petrolden elde etmekte olan ülkeler, gelir dengesini korumak için petrol fiyatlarının yüksek seyretmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak bütçe gelirlerini görece çeşitlendirebilmiş olan ülkeler ise bütçe dengesini fiyat düşüşleri karşısında daha rahat koruyabilmektedirler.

“ Düşük petrol fiyatlarının dünya ekonomisinde yarattığı dönüşümü önemli ölçüde etkileyen ama aynı zamanda da en çok etkilenen birliklerden biri Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği yani OPEC’dir. ”

Aslında yukarıda bahsedilen bağlam dolayısıyla OPEC üyesi ülkeler arasında petrol arzını kısıtlama konusunda farklı sesler yükselmekte ve arzı azaltma kararı çıkmamaktaydı. Dolayısıyla OPEC’in 13 ülkeden oluşan üye profili incelendiğinde; düşük maliyet ile petrol üretebilen Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt gibi ülkeler bulunmaktadır. Ancak bu üyelerin yanı sıra yüksek maliyet ile petrol üretimi yapan Nijerya, Cezayir, İran, Venezuela, Angola, Ekvator gibi ülkeler de bulunmaktadır. Bu nedenle bütçe gelirlerinin önemli kısmını petrol üzerinden karşılamakta olan ülkeler petrol fiyatlarının düşmesine karşı çıkmakta ve arz kotasının düşürülmesini gerektiğini savunmaktadır.

Fakat fiyat düşüşleri, düşük maliyetle üretim yapan ve yüksek miktarda döviz rezervine sahip olan ülkelerin ekonomilerini kısa vade içinde sarsmadığı için arz kotası yöntemine karşı durmaktadırlar. Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in OPEC içerisindeki toplam üretim kotası yaklaşık %50 olduğundan kararlarda belirleyici bu ülkeler olmuştur.⁴ Aslında bu ülkeler arz kotasını OPEC dışında üretim yapan diğer %60'ı oluşturan rakiplerinin petrol piyasasında paylarını artırmalarını engellemek adına da ret etmektedirler. Bilhassa Suudi Arabistan, kaya petrolü sayesinde üretimini artıran ABD ve bir diğer rakibi Rusya karşısında dezavantajlı duruma düşmek istememektedir. Bahsedilen nedenler dolayısıyla OPEC toplantılarından uzun süre kota sınırlaması kararı çıkamamıştır.

Grafik-2: OPEC Üyesi Ülkelerin OPEC'in Toplam Üretimindeki Payları (2015)

Kaynak: International Energy Agency (IEA)

4 Vahap Taştan, "Petrol Fiyatları Üç Günde Yüzde 25 Yükseldi", Dünya Gazetesi, <http://www.dunya.com/gundem/petrol-fiyatları-uc-gunde-yuzde-25-yukseldi-haber-290840>, (Erişim Tarihi; 21.11.2016)

Fakat diğer açıdan; petrol ihraç eden ülkeler arasında olan ancak fiyat düşüşünün ekonomilerini olumsuz etkilediği İran, Irak, Cezayir ve Venezuela gibi ülkeler OPEC içerisinde arz kotası belirlenmesine dair baskı yapmaktadırlar. Çünkü örneğin Venezuela ihracatının %95'i ve Nijerya GSYH'nin %16'sı petrol gelirlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu gibi ülkelerin ekonomisinde fiyat düşüşleri çarpan etkisi yapmaktadır. Bunun yanında OPEC içinde ve dünya petrol piyasasında önemli petrol üreticilerinden olan İran ve Irak da fiyat düşüşünden oldukça olumsuz etkilenmektedir. Çünkü Irak yeniden yapılanma sürecinden geçmektedir ve artan kamu harcamaları ekonomisini etkilemektedir. Buna ek olarak; petrol gelirleri Irak ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. İran ise nükleer programı faaliyetleri nedeniyle uygulanan yaptırımlar yeni kalkmış olduğu için zaten görece zayıflamış bir ekonomiye sahiptir. Ancak İran'a uygulanan yaptırım 2016 Ocak ayında ülkenin anlaşma yükümlülüklerinin yerine getirdiğinin kanıtlanmasının ardından kaldırılmıştır.⁵

“ Fakat fiyat düşüşleri, düşük maliyetle üretim yapan ve yüksek miktarda döviz rezervine sahip olan ülkelerin ekonomilerini kısa vade içinde sarsmadığı için arz kotası yöntemine karşı durmaktadırlar. Suudi Arabistan, BAE ve Kuveyt'in OPEC içerisindeki toplam üretim kotası yaklaşık %50 olduğundan kararlarda belirleyici bu ülkeler olmuştur. ”

5 “ABD ve AB İran'a yaptırımları Kaldırdı”, Aljazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-ve-ab-irana-yaptirimlari-kaldirdi>, (Erişim Tarihi; 21.11.2016)

Yaşanan bu gelişme OPEC'in arz kotası konusundaki tavrının değişmesine neden olan önemli parametrelerden biri olmuştur. İran'a uygulanmakta olan ambargonun kaldırılması ile birlikte, daha fazla petrol üretmeye ve dolayısıyla enerji piyasasına daha çok petrol sevk etmeye başlamıştır. Bahsedilen tabloya bakıldığında ise petrol fiyatları daha da aşağıya çekmiş ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin ekonomisinde de mali zararların artmasına yol açmıştır. Ayrıca krizin iki yılı aşkın süredir devam ediyor olmasından ötürü görece güçlü ekonomiye sahip petrol ihraç eden ülkelerin ekonomisini de zarar uğratmaya başlamıştır. Bahsedilen bu gelişmelerin ardından OPEC, 8 yıl aradan sonra ilk kez üretimi azaltma kararı almıştır. 29 Eylül 2016 tarihinde yapılan toplantıda piyasalarda aşırı doygunluk yaşanmasına yönelik endişelerin var olması sebebiyle arz kesintisi yapılacağı konusunda uzlaşmıştır.⁶ Bu kararın hemen ardından ham petrolün fiyatı 6 puan değer kazanarak 49 dolara yükselmiştir. Henüz kısıtlama hakkında net bilgi paylaşılmasına rağmen, mevcut uzlaşma dahi fiyat düşüşüne bir nebze de olsa olumlu yansımıştır.

OPEC ülkelerinin dışında fiyat düşüşünden olumsuz yönde etkilenen bir diğer önemli üretici ise şüphesiz Rusya'dır. Bilindiği üzere Rusya ihracat gelirlerinin yaklaşık olarak %70 kadarını petrol ve doğalgaz gelirlerinden elde etmektedir. Aslında petrol fiyatlarında yaşanan her 1 dolarlık düşüşte Rusya, döviz rezervlerinde yaklaşık 2 milyar dolar değerinde bir kayba uğramaktadır.⁷ Buradan anlaşılacağı üzere Rusya ekonomisi yüksek oranda enerjiye bağımlıdır. Tüm bun-

ların yanı sıra yakın zamanda yaşanan Ukrayna müdahalesi ve hali hazırda devam eden Suriye iç savaşındaki varlığından ötürü Rusya'nın askeri harcamalarında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu durum ülkenin ekonomik kırılganlığını artırmış ve 2015 yılında ekonomisinin %0,7 oranında küçülmesine sebep olmuştur.

“Petrol fiyatlarının düşmesi olayında kaybeden ülkeler olduğu gibi elbette kazanan ülkelerde vardır. Öncelikle petrol ithal eden ülkelerin ekonomisi fiyat düşüşünden olumlu etkilenmektedir. Çin, ABD, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve Türkiye gibi petrol ithalatçısı ülkeler bu gelişmelerden olumlu yönde etkilenmiştir.”

Petrol fiyatlarının düşmesi olayında kaybeden ülkeler olduğu gibi elbette kazanan ülkelerde vardır. Öncelikle petrol ithal eden ülkelerin ekonomisi fiyat düşüşünden olumlu etkilenmektedir. Çin, ABD, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri ve Türkiye gibi petrol ithalatçısı ülkeler bu gelişmelerden olumlu yönde etkilenmiştir. Örneğin gelişmiş bir sanayiye sahip olan Çin ve Japonya fiyat düşüşü ile birlikte üretimdeki girdi maliyetlerinin azalmasından dolayı kazançlı çıkmıştır. Bunun yanında petrol ihtiyacının neredeyse tamamına yakını ithal eden AB ülkeleri de fiyatlardaki gerilemeyi olumlu karşılamışlardır. Dünyanın en büyük petrol üreticilerinden olan ABD'nin ise hala tükettiği petrolün yaklaşık üçte birini ithal etmeye devam ettiği için fiyat düşüşlerinden olumlu etkilenmesi beklenmektedir. Petrol fiyatlarındaki mevcut durumun ABD'ye sağlayacağı bir diğer avantaj ise üretim maliyetlerinin düşmesi olacaktır. Ayrıca son yıllarda kaya petrolü ile bu alanda atılım gerçekleştiren ülke, bu sayede petrol piyasasındaki payını artırabilme şansına da sahip olabilecektir.

6 “OPEC Üretimi Azaltma Kararı Aldı, Fiyatlar Yükseldi”, BBC, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37502993>, (Erişim Tarihi; 27.11.16)

7 Tim Bowler, “Falling Oil Prices; Who Are The Winners and Lossers?” BBC News, <http://www.bbc.com/news/business-29643612>, (Erişim Tarihi; 27.11.2016)

Türkiye petrol fiyatlarındaki gerilemelerden olumlu yönde etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Türkiye'nin kanıtlanmış hidrokarbon kaynaklarına sahip olmaması hasebiyle enerji ihtiyacının büyük bir kısmını ithal etmektedir. Kullandığı enerjinin yaklaşık %70 kadarını ithal eden ülke, dünya enerji piyasasında petrol ihraç eden ülkeler arasında 13. sırada yer almaktadır. Aynı zamanda 2015 yılında ortalama 37 milyar doları aşan bir enerji ithalatı gerçekleştirmiştir.⁸ Tüm bu veriler dikkate alındığı takdirde petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüşün Türkiye'nin bilhassa cari açığını azaltarak ekonomisine olumlu yansıtacağı söylenebilir. Başka bir ifade ile fiyatlarında yaşanan düşüş ülkenin cari açık, enflasyon gibi ekonomik kalemleri üzerinde olumlu etkiye neden olacaktır. Bu durum Türkiye'ye enerji ithalatına bağımlılığını azaltma, ihracatın katma değerini artırma ve ekonomisinin kırılma riskini azaltma gibi fırsatlar sunabilir. Bahsedilen nedenlerle fırsatların değerlendirilmesi mukabilinde Türkiye, petrol fiyatlarının düşüşünden en olumlu etkilenebilecek ülkelerden olabilir.

Sonuç

Petrol fiyatlarında 2014 yılının ikinci yarısından itibaren yaşanan değer kaybı 2016 Kasım ayı itibariyle 64 doları bulmuştur. Bu durum dünya petrol piyasasındaki ekonomiyi değiştirmiştir. Genel itibariyle petrol üreten ülkeler kayba uğrarken tüketici ülkelerin ekonomisi bu durumdan pozitif yönde etkilenmektedir. Ancak düşüş petrol ihraç eden ülkeleri de petrole bağımlılık seviyelerine göre daha fazla ya da daha az etkilemiştir. Örneğin; Irak, İran, Venezuela gibi kırılma riski taşıyan bir ekonomik yapıya sahip olan ülkelerin ekonomisi kısa vade de çok daha fazla et-

kilenmiştir. Ancak ekonomik gelirlerini görece çeşitlendirmiş olan ülkeler bu durumdan kısa vade içerisinde daha az oranda etkilenmiştir. Fakat OPEC'in 2016 Eylül ayında arz kotası kararı alması fiyatlardaki seyrin tüm petrol ihraç eden ülkelerin ekonomisi ve enerji politikasını kötü etkilediğinin somut bir göstergesidir.

Türkiye gibi enerji ithalatçısı ülkeler, Çin gibi sanayisi gelişmiş ülkeler ve ABD gibi üretici olup petrol piyasasındaki payını artırmak isteyen ülkeler bu durumdan karlı çıkmışlardır. Nitekim krizin bu boyutlara taşınmasında önemli bir parametre ise petrol vekâlet savaşlarının devam etmesidir. Şöyle ki; fiyat düşüşünün yaşandığı ilk aylarda OPEC'te arz kotası kararının alınmaması, petrol ihracatçısı ülkelerin (Suudi Arabistan, BAE gibi) diğer ihracatçı ülkelerin (Rusya, ABD gibi) piyasadaki paylarını artırma riskine karşı önlem almasından kaynaklanmıştır. Fakat durumun bu şekilde devam etmesi düşük petrol fiyatları olgusunun en azından kısa vade içinde değişmeyeceğinin göstergesidir.

Fakat şüphesiz ki; petrol ihraç eden ülkelerin tümü fiyat düşüşünden olumsuz etkilenmektedir. Eğer Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt rekabet adına arz kotasını yeteri kadar azaltmaz ve İran ambargo sonrası eski üretim oranları ile piyasaya girerse fiyat düşüşleri tersine döndürülemez. Nitekim petrol üreticileri arasındaki bu uluslararası boyutta yaşanan rekabet ve anlaşmazlıklar bu şekilde süregelirse bahsi geçen her ülkenin ekonomisinin sarsılacağı açıktır. Bu nedenle süreç engellenemez noktaya varmadan petrol ihraç eden ülkeler ortak payda içerisinde buluşmalıdır. Aksi takdirde petrol gelirlerinin ulusal bütçelerindeki payı ne olursa olsun petrol ihraç etmekte olan ülkelerin tümünün ekonomisi ciddi oranda etkilenecektir.

⁸ "Ham Petrol İthalatı 1996-2016" TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 , (Erişim Tarihi: 27.11.2016)

BİLGESAM Hakkında

BİLGESAM, Türkiye'nin önde gelen düşünce kuruluşlarından biri olarak 2008 yılında kurulmuştur. Kar amacı gütmeyen bağımsız bir sivil toplum kuruluşu olarak BİLGESAM; Türkiye'deki saygın akademisyenler, emekli generaller ve diplomatların katkıları ile çalışmalarını yürütmektedir. Ulusal ve uluslararası gündemi yakından takip eden BİLGESAM, araştırmalarını Türkiye'nin milli problemleri, dış politika ve güvenlik stratejileri, komşu ülkelerle ilişkiler ve gelişmeler üzerine yoğunlaştırmaktadır. BİLGESAM, Türkiye'de kamuoyuna ve karar alıcılara yerel, bölgesel ve küresel düzeydeki gelişmelere ilişkin siyasal seçenek ve tavsiyeler sunmaktadır.

Yazar Hakkında

2007 yılında lisans öğrenimine Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde başlayan ve 2010 yılında öğrenci değişim programıyla Wyszsza Szkoła Humanistyczna - Economiczna w Łodzi Üniversitesinde bulunan Türkan Budak, 2012 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden bölüm birincisi olarak mezun olmuştur. 2012 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler anabilim dalında başladığı yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. Budak, enerji ve Doğu Akdeniz alanlarına odaklanmasının yanı sıra Orta Asya bölgesi üzerine de çalışmalarını sürdürmektedir. 2012 yılının mayıs ayı itibariyle Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde (BİLGESAM) araştırma asistanı olarak görev yapmaktadır.